

ԱՐԱՄ ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ

ԹԵ ԻՆՉՈ՞Ւ ՄԱՇՏՈՑԸ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՍՈՂՈՄՈՆԻ ԱՌԱԿՆԵՐԸ

Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտ ու գործակից Կորյունի վկայությունից հայտնի է, որ հայատառ առաջին գրական երկը մեղանում եղել է Հին կտակարանի ուշագրավ գրքերից մեկը՝ Սողոմոնի Առակների թարգմանությունը, կատարված անձամբ Մաշտոցի և նրա երկու աշակերտների կողմից, հայերեն նշանադրերի ստեղծումից անմիջապես հետո: Այդ մասին Կորյունն իր «Վարք Մաշտոցի» մեջ հետևյալն է գրում: Հայերեն նշանադրերը ամբողջապես հորինելուց հետո («միանգամայն յօրինեալ և յանկուցեալ»), Մեսրոպ Մաշտոցը «...ի թարգմանութիւն դառնայր հանդերձ արամբք երկուք, աշակերտօքն իւրօվք. որոց առաջնոյն Յովհան անուն կոչէին՝ լեկեղեաց գաւառէն, և երկրորդին Յովսէփ անուն՝ ի Պաղանական տանէն: Եւ եղեալ սկիզբն թարգմանելոյ զգիրս նախ յԱռակացն Սողոմոնի...»¹:

Քրիստոնեության ընդունումից հետո, հայ ժողովրդի մշակութային կյանքում տեղի ունեցած խոշոր իրադարձություններից մեկը իրավացիորեն համարվել է Հին և Նոր կտակարանների թարգմանությունը: Այդ թարգմանության ժամանակվանից է միայն, այն է V դարի սկզբից, որ հավաստվում է հայերեն լեզվով հայ գրականության գոյության փաստը և մի ամբողջ շարք մեծարժեք գրական հուշարձանների մեկը մյուսի ետևից հրապարակ գալը²: Ինչպես ուրիշ ազգերի, այնպես էլ հայերի համար «Աստվածաշունչը» հանդիսացել է ոչ միայն կրոնական գաղափարների յուրատեսակ մի աղբյուր, այլև մարդկային-հասարակական հարաբերությունները կարգավորող ուրույն մի օրենսգիրք, գրական երկասիրության առաջին բարձր նմուշը: Այն դարերի ընթացքում նկատելի դեր է խաղացել քրիստոնեությունն ընդունած ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայերի հոգևոր կյանքում, ավելի կամ պակաս շափով ազդելով թե՛ վերջիններիս հավատալիքների ու կրոնական բժրոնումների և թե՛ նրանց հասարակական-բարոյական, իմաստասիրական, գեղադիտական հայացքների, գրականության, բանավոր ստեղծագործության և լեզվի վրա:

Ահա թե ինչու սկզբունքային կարևոր նշանակություն ունեն Հին և Նոր կտակարանների թարգմանության հետ կապված ոչ միայն ընդհանուր, այլև մասնակի խնդիրները: Վերջին կարգի խնդիրներից է, տվյալ դեպքում, և Սողոմոնի Առակների հայերեն թարգմանության հարցը: Չնայած այն հանգամանքին, որ դա կապված է այնպիսի մի մտքի տիրտանի անվան հետ, ինչպիսին Մեսրոպ Մաշտոցն է, այսուհանդերձ հիշյալ հարցը մեղանում տակավին ըստ արժանվույն չի լուսարանվել:

¹ Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, աշխատասիրությամբ պրոֆ. դ-ր Մ. Արեղյանի, Երևան, 1941, էջ 50:

² М. Тер-Мовсесян, История перевода Библии на армянский язык, С. Петербург, 1902, стр. III.

Կորյունի հաղորդած համապատասխան տեղեկության հիման վրա հավաստելով Սողոմոնի Առակների Մաշտոցի կողմից թարգմանված լինելու փաստը, ինչպես հայ, այնպես էլ այլազգի հայագետները կամ բոլորովին չեն անդրադարձել պատմա-գրական տվյալ կարևոր փաստի հասարակական պատճառներին, կամ էլ՝ տվել են սխալ և ոչ գոհացուցիչ բացատրություններ: Այն խնդիրը թե ինչո՞ւ է իսկապես Մաշտոցը «Աստվածաշնչի» թարգմանությունը սկսել Սողոմոնի Առակներից և ոչ, դիցուկ նոր կտակարանի որևէ գրքից, որքան մեղ է հայտնի, մինչև օրս մնում է ըստ էության չլուսարանված:

Այդ առթիվ մի տեղ ասված է. «Մենք չգիտենք, թե ինչո՞ւ է Մաշտոցը «Աստվածաշնչի» թարգմանությունն սկսել Սողոմոնի Առակներից»: Մի այլ տեղ նշված է. «Առաջին գործը, որով զբաղվում է Մեսրոպն իր երկու աշակերտների հետ, այբուբենը գտնելուց հետո, եղել է «Աստվածաշնչի» թարգմանությունը, որը և, մեզ համար անհայտ պատճառով, նա սկսել է Առակների գրքից»: Մի երրորդ տեղ երկրայորեն նետված է. «Ավելի ճիշտ չէ՞ր լինի արդյոք ենթադրել, թե մեզանում մինչ այդ արդեն գոյություն ունեւ Սողոմոնների թարգմանությունը և Մեսրոպն իմանալով դրա մասին, ձեռնարկել է թարգմանել սրանց հաջորդող գրքերը»³: Իսկ անգլիացի ականավոր հայագետ Ֆ. Կոնիրերը կարծում է, որ՝ «քերես մի հասարակ պատահմունք է այն, որ Մեսրոպը թողնելով «Աստվածաշնչի» ավելի կարևոր գրքերն, իր գործն սկսել է նվազ կարևորից», որ՝ «Նրա ձեռքը, Ասորիքում հայերեն այբուբենը գտնելուց հետո, ընկել է «Աստվածաշնչի» երկհատոր ձեռագրի այն մասը, որը սկսվում էր Առակների գրքից և դրա համար էլ նա իր թարգմանությունն սկսել է այդտեղից» (բոլոր ընդգծումները մերն են—Ա. Ղ.)⁴:

Վերոհիշյալ հայտարարությունների թեական ու երկրայական բնույթն ինքնին ակնբախ է: Դրանք չի կարելի տվյալ հարցի գոհացուցիչ պատասխաններ համարել:

Ի՞նչն է իրականում զրդել Մեսրոպ Մաշտոցին «Աստվածաշնչի» թարգմանությունը սկսել Սողոմոնի Առակներից, որո՞նք են իսկապես տվյալ գործի հասարակական և կուլտուր-պատմական շարժառիթներն ու նախադրյալները:

Այն հանգամանքը, որ Մեսրոպ Մաշտոցը հայերեն տառերի ստեղծումից անմիջապես հետո առաջին հերթին նպատակահարմար է գտել թարգմանելու ոչ թե նոր կտակարանը կամ Ավետարանը, այլ՝ ավանդական Սողոմոն իմաստունին վերագրված առակների հայտնի ժողովածուն, ունի իր լուրջ հասարակական պատճառները: Հայտնի է, որ Մաշտոցը մեծ քարոզիչ ու գիտնական լինելով, միաժամանակ հանդիսացել է նաև նույնքան մեծ լուսավորիչ և մանկավարժ: Հայ մշակույթի բազմադարյան պատմության մեջ նա անմահացել է ոչ միայն իրրև հայերեն նշանադրերի հանձարեղ գյուտի հեղինակ, իրրև պետական-քաղաքական ու ուղղմական ակնառու գործիչ, այլև իրրև հայերենի առաջին հմուտ ուսուցիչ: Հայկական հարուստ ու հին մատենագրության բազմերախտ ուսուցիչը, նա վաստակաշատ հիմնադիրն է նաև 1500-ամյա պատմություն ունեցող հայ դպրոցի: Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հետ է կապ-

³ М. Тер-Мовсесян, История перевода Библии на арм. язык, стр. 7, 10, 14 и 21.

⁴ Armentan Version of the old Testament, Dictionary of the Bible, I, 1898, էջ 153 (քաղում ենք՝ Մեսրոպ Տեր-Մովսիսյանի վերջ հիշված գրքից, էջ 21):

ված հայերեն անդրանիկ այբբենարանի ստեղծումը, գրուսուցման հեղական եղանակի մշակումն ու տարածումը և առհասարակ մանկավարժական գործի կազմակերպումը Հայաստանում:

Ժամանակակից պատմական գրավոր աղբյուրների վկայությամբ Մաշտոցը, ինչպես հայերեն նշանագրերի գյուտից առաջ, այնպես էլ դրանից հետո, 45 տարի շարունակ իբրև ուսուցիչ ու քարոզիչ, «ամառ ու ձմեռ, գիշեր ու ցերեկ» շրջել է ոչ միայն Արևելյան ու Արևմտյան Հայաստանի, այլև Վրաստանի ու Աղվանքի կողմերում: Խորենացին հատուկ ընդգծում է նրա ուսուցչական անձնադիր ու անձանձիր գործունեությունը, ասելով, որ նա «ոչ որպէս արուեստ ուսուցանէր, այլ իբրև զհոգի առաքելաբար աշակերտացն տայր»⁵:

Նպատակ ունենալով հնարավորին շափ դյուրին ու մատչելի դարձնել գրաճանաչության ուսուցման գործը, Մաշտոցը մտահոգվել է նախ և առաջ հարցի մեթոդական կողմով: Իրեն հայտնի երկու կարգի գրելաձևերից նա իրավացիորեն նախընտրում է ոչ թե երբայականը, ասորականն ու արարականը, որտեղ գրելու ուղղությունը աջից դեպի ձախ էր և բացակայում էին ձայնավոր հնչյունների նշանները, այլ՝ հունականն ու լատինականը, որտեղ գրելու ուղղությունը ձախից աջ էր և ձայնավոր հնչյունների համար կային համապատասխան տառեր (մի հանգամանք, որը շատ ավելի հարմար էր գրուսուցման համար), իր կողմից առավել ևս կատարելագործելով վերջինս (ստեղծելով տառերի որոշակի համակարգ, որ բացակայում էր հիշյալ լեզուներում) և հարմարեցնելով այն հայոց լեզվի առանձնահատկություններին:

Հարցի մեթոդական կողմի հետ մեկտեղ Մեսրոպ Մաշտոցին լրջորեն մտահոգել է նաև աշակերտներին մատուցվելիք ընթերցանության նյութի բովանդակության խնդիրը: Ահա թե ինչու՝ Թարգմանելիք առաջին գրքի նյութի ընտրությունը կատարելիս մեծ լուսավորիչն այդ ընտրությունն ըստ հնարավորին առավել հաշոդ կատարելու համար երկար ժամանակ «ծանր ու թեթև» է արել իրեն քաջ հայտնի այլալեզու բազմաթիվ գրքերը և ի վերջո կանգ առել հրեական ավանդական Սողոմոն արքային վերագրվող Առակների հայտնի գրքի վրա: Մաշտոցի կարծիքով վերջինս թե՛ իր բազմազան ու հետաքրքրական բովանդակությամբ և թե՛ պարզ լեզվով ու սճով հարազատ ու հասկանալի պիտի լիներ կրթության ծարավի հայ մանուկներին՝ դառնալով նրանց համար յուրահատուկ լավ նախաշավիղ-ընթերցարան:

Սողոմոնի Առակների գրքում Մաշտոցին այս տեսակետից, առաջին հերթին, գրավել են նրա մեջ տեղ գտած այն ոչ քիչ թվով խրատներն ու առակները, որոնք մեծ մասամբ հասցեագրված էին նոր սերնդին՝ պատանիներին ու երիտասարդներին, և որոնց մեջ խոսվում էր մանկավարժական և հասարակական-բարոյական այնպիսի կարևոր հարցերի մասին, ինչպիսիք են՝ իմաստությունն ու հանճարը, ծնողների ու զավակների փոխհարաբերությունը, օտարամոլությունն ու հայրենասիրությունը, ջանասիրությունն ու ընչաքաղցությունը, արդարությունն ու խնդաղությունը: Ահա դրանցից մի քանիսը. «Ծանաշել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ» (զլ. Ա, 2)⁶,

5 Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, Տիֆլիս, 1913, գիրք Գ, զլ. Կ, էջ 340:

6 Այս և հաջորդ նմանօրինակ բոլոր տառերն ու թվանշանները ցույց են տալիս «Հին կտակարանի» (Վենետիկ, 1869) «Առակք Սողոմոնի» գրքի համապատասխան գլուխներն ու գրվագները:

«Լուարուք, մանկունք, զխրատ հօր, և անսացէք ճանաչել զիմաստութիւն» (զլ. Բ, 1), «Երթ առ մրջիւնն, և լեր իմաստնագոյն ևս քան զնա» (զլ. Զ, 6), «Լուարուք զիմաստութիւն՝ և իմաստուն լերուք» (զլ. Ը, 33), «Որ սիրէ զխրատ՝ սիրէ զիմաստութիւն» (զլ. ԺԲ, 1), «Զարդ նրիտասարդաց իմաստութիւն» (զլ. Ի, 29), «Տուր ի խրատ զսիրտ քո, և զլսելիս քո պատրաստեա բանից իմաստութեան» (զլ. ԻԳ, 12), «Լուր, որդեակ, խրատու հօր քոյ, և մի մերժեր զօրէնս մօր քոյ» (զլ. Ա, 8), «Որդի խորագէտ հնազանդ հօր, որդի անհնազանդ՝ ի կորուստ եղիցի» (զլ. ԺԳ, 1), «Պսակ ծերոց՝ որդիք որդւոց, պարծանք որդւոց հարբ իրեանց» (զլ. ԺԷ, 6), «Բարկութիւն հօր որդի անմիտ» (զլ. ԺԷ, 25), «Ամօթ հօր՝ որդի անմիտ» (զլ. ԺԹ, 13), «Որ հայհոյէ զհայր կամ զմայր՝ շիջցի լոյս նորա» (զլ. Ի, 20), «Մի յաճախեր առ օտարս, և մի փարիք ի զիրկս՝ որ ոչ քո իցեն» (զլ. Ե, 20), «Զբարեկամ քո և զբարեկամ հայրենի մի թողուր» (զլ. ԻԷ, 10), «Երթ առ մեղուն և ուսիր զխարդ գործօն է» (զլ. Զ, 8), «Ընկալարուք զխրատ՝ և մի զարծաթ, և զգիտութիւն քան զոսկի բնտիր» (զլ. Ը, 10), «Լաւ է սակաւիկ ինչ առնուլ արդարութեամբ, քան զբազում արդիւնս աներկիւղածութեամբ» (զլ. ԺԾ, 29), «Լաւ է պատառ մի համով և խաղաղութեամբ, քան զտունս լի զենւիօք և բարեօք՝ թշնամութեամբ» (զլ. ԺԷ, 1), և այլն:

Մայրենի լեզվի գրագիտութիւն սովորեցնելու հետ միասին, Մեսրոպ Մաշտոցը միտովում էր իր սիրեցյալ սաներին դաստիարակել Սողոմոնի Առակների գրքում տեղ գտած այս և նման մանկավարժական, հասարակական ու բարոյական ազնիվ գաղափարներով:

Ինքնաբերաբար հիշում ենք Մաշտոցից դարեր հետո ապրած մեր մյուս մեծ լուսավորչին՝ անմահ Խաչատուր Աբովյանին: Հայտնի է, որ վերջինս էլ իր հեռավոր հանճարեղ նախնու նման իր արգասավոր ու հայրենանվեր գործունեությունը սկսեց հայ մանուկների համար աշխարհաբարի առաջին դասագիրք-ընթերցարանի («Նախաշավիղ» կոչված) պատրաստումով, նպատակ ունենալով դրանով դյուրացնել մայրենի լեզվի ուսուցումը և գիտութիւնն ու կրթութիւնը դարձնել լայն խավերի սեփականութիւն: Հայտնի է նաև, որ Մաշտոցի թարգմանած Սողոմոնի Առակների գրքի նման Աբովյանի «Նախաշավիղի» մեջ ևս հիմնական տեղ էին դրավում հայ և այլազգի ժողովրդական բանահյուսությունից սերող առակներն ու խրատները՝ իբրև գյուղական երևիսանների համար առավել հարազատ ու հասկանալի ստեղծագործություններ:

Զուր չէ ասված, որ՝ «պատմությունը կրկնվում է»:

Սակայն, ճիշտ չէր լինի այնպես պատկերացնել, թե ձեռնարկելով Սողոմոնի Առակների գրքի թարգմանությանը Մաշտոցը հետապնդել է միայն մանկավարժական նպատակներ, մտածել միայն իր աշակերտների մասին: Այդ հիմնական նպատակի հետ միասին նա, մեր կարծիքով, մտահոգվել է նաև իր ժողովրդի մասին ընդհանրապես: Նա ուզեցել է տալ իր հայրենակիցներին այնպիսի մի գիրք, որն իր լեզվով ու ոճով մատչելի լինի նրանց, և որ ավելի կարևոր է, իր բովանդակությամբ՝ արծարծած հասարակական-բարոյական խնդիրներով ունենա ուսուցողական-դաստիարակչական նշանակություն նրանց համար:

Սողոմոնի Առակների թարգմանության գործում Մեսրոպ Մաշտոցի ունեցած հասարակական-դաստիարակչական վերոհիշյալ համընդհանուր նկրտումների վրա որոշ լույս կարող են սփռել Կորյունի խոսքերն այն մասին,

որ իր ուսուցիչը մտքում դրած է եղել հոգալ համայն աշխարհի (իմա՝ Հայաստանի—Ա. Ղ.) ժողովրդին մխիթարելու մասին («առաել հոգ ի մտի արկանէր գհամաշխարհականս սփոփելոյ»), որ նա շատ նեղութիւններ է կրել իր ազգին մի բարի օգնութիւն գտնելու համար («բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան գտանելոյ»)՝: Նույն բանն են հավաստում նաև իր իսկ Մաշտոցի կողմից բազմիցս կրկնված հետևյալ սրտաբուխ խոսքերը, որ բառացի բերում է Կորյունն իր «Վարք»-ում. «Տրամութիւն է ինձ և անպակաս ցաւք սրտի իմոյ, վասն եղբարց իմոց և ազգայնոց»⁷:

Մաշտոցի ունեցած ազգային-քաղաքական, ինչպես նաև կրոնական վերոհիշյալ ընդհանուր մտահոգութեան արտահայտութիւններից մեկն էլ անշուշտ եղել է իր հայրենակիցներին (փոքր ու մեծ) ընթերցանութեան հետաքրքիր և օգտակար գիրք տալու խնդիրը, որը և նրան տարել է դեպի Սողոմոնի Առակների թարգմանութեան գաղափարը: Վերջինիս մեջ Մաշտոցը առատ ու հարմար նյութ է գտել ոչ միայն մանուկների, այլև մեծերի համար: Այն ժամանակ, երբ առկա կրոնական մյուս գրքերը, այդ թվում նաև «Ավետարանը» ունեին հիմնականում կրոնա-բարոյախոսական բնույթ ու բովանդակութիւն, Սողոմոնի Առակները աչքի էին ընկնում իրենց առավել աշխարհիկ ոգով, հասարակական-բարոյական ավելի առողջ սկզբունքներով, իրենց խրատական-դաստիարակչական միտվածութեամբ և, որ պակաս կարևոր չէր տրվյալ պարագայում, մոտիկից հիշեցնում էին պատկերավոր ու սեղմ ժողովրդական բառ ու բանը, առածներն ու ասացվածքները:

Առակների այդ գիրքը իրենից ներկայացնում էր հին եբրայեցիների թևավոր խոսքերից կազմված մի հետաքրքիր ժողովածու, ուր բնութիւնից, կենդանական աշխարհից ու մարդկային կյանքից վերցված համապատասխան օրինակներով, այլաբանութեան ու փոխաբերութեան, նմանութեան ու հակադրութեան միջոցով, բացահայտված էին մարդկային-հասարակական կյանքի երևույթներն ու հարաբերութիւնները: Այստեղ մի կողմից վեր էին հանված մարդկային իմաստութիւնն ու հանճարը, ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը, խաղաղութիւնն ու աշխատանքը, ընտանեկան հավատարմութիւնն ու համերաշխութիւնը, մյուս կողմից՝ դատապարտված էին անիրավութիւնն ու շարիքը, սուտն ու կեղծիքը, խարդախութիւնն ու թշնամանքը, անառակութիւնն ու ամպարշտութիւնը և այլն:

Ինչպես Հին կտակարանի մյուս գրքերում, այնպես էլ Սողոմոնի Առակների մեջ, կարելի է հանդիպել նաև ընդհանուր հավասարութեան գաղափարի քարոզ, շահագործման ու հարստահարութեան դատապարտութիւն, աստծու բարկութեամբ և հանդերձյալ կյանքով անիրավ իշխողներին հասցեագրված սպառնալիքներ: Եվ դա հասկանալի է, որովհետև տվյալ երկերն իրենց նախնական ակունքներով սերում են այն հեռավոր դարերից, երբ քրիստոնեութիւնը տակավին չէր դարձել պետական կրոն և հանդիսանում էր սարուկների ու ընչազուրկների իղձերի ու ակնկալութիւնների յուրահատուկ մի արտահայտութիւնը:

Ահա թե ինչու Մաշտոցը չի սխալվել՝ «Աստվածաշնչի» թարգմանութիւնը սկսելով նախ Սողոմոնի Առակներից: Այն լայն ու լավ ընդունելութիւնը, որ

⁷ Կ ո Ր Յ ո Ն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941, էջ 41, 49:

⁸ Անդ, էջ 41:

գտել է հիշյալ գրական հուշարձանը և նրա ավանդական հեղինակը Հայաստանում, դրա պերճախոս ապացույցն է: Զուր չէ, որ Հայաստանի տարրեր գավառների բնակիչները փորձառու և խելացի մարդուն բնութագրելիս և վերջինիս նկատմամբ իրենց գրական վերաբերմունքն արտահայտելու համար, սովորաբար, ասել են. «Սողոմոն Իմաստունի խելքն ունի», «Սողոմոն Իմաստունի մոտեն կուգա», «Իսկը Սողոմոնն է» և այլն: Հատկանշական է և այն, որ Սողոմոնի Առակները մեզանում տարածվել են ոչ միայն Հին կտակարանի միջոցով, իբրև վերջինիս բաղկացուցիչ գրքերից մեկը, այլև անկախ կերպով, ինչպես և մի շարք հատընտիրների ու ժողովածուների («Ոսկեփորիկ», «Ճառընտիր») միջոցով, ուր դրանք մուտք են դործել թե՛ առանձին և թե՛ նշանավոր երգ երգոցի և Հին կտակարանի ուրիշ առավել հետաքրքիր գրքերի հետ միասին: Պակաս հատկանշական չէ և այն հանգամանքը, որ ավանդական Սողոմոն Իմաստունն այնքան է տեղայնացվել հայ իրականության մեջ, որ դարձել է անգամ հատուկ ժողովրդական դրույցների ու մանրապատումների հերոս, որոնք բազմաթիվ նմանակներով ու տարբերակներով պատմվել են Հայաստանի զանազան գավառներում⁹:

Սողոմոնի Առակների ժողովրդականացման գործում, բացի այդ առակների հանրամատչելի և ուսանելի բովանդակությունից և հակիրճ ու պատկերավոր ձևից, նշանակալից դեր է խաղացել և այն հանգամանքը, որ Մաշտոցի ու նրա գործակիցների թարգմանական լեզուն եղել է ոչ թե հետագա դարերի (հատկապես հունարան դպրոցի հեղինակների) մեր մազադաթյա որոշ մատյաններին հատուկ գրքային խրթին գրաբարը, այլ բավական պարզ ու հասկանալի մի լեզու, որը, ինչպես իրավացիորեն գտնում է Մանուկ Աբեղյանը, քիչ է տարբերվել ժամանակի քնդհանուր խոսակցական լեզվից¹⁰:

Մեսրոպ Մաշտոցն ու իր գործակից-աշակերտները թարգմանելով Սողոմոնի Առակները, դրանով իսկ ճանապարհ են բացել իրենց հայրենակիցների համար դեպի միջազգային լայն տարածում ու նշանակություն ունեցող հիմնականում աշխարհիկ բովանդակությամբ և ժողովրդական բանահյուսության ոգով ու ոճով ստեղծված տվյալ երկը: Որդեգրելով իր առաջին մեծ ուսուցչի ձեռքով թարգմանված Սողոմոնի Առակները, հայ ժողովուրդը դրանով իսկ հաղորդակից է դարձել նրա կողմից իրեն ի պահ տրված իմաստության պատգամներին, որոնք հարադատ լինելով նրա ազգային խաղաղասեր ու ստեղծագործ բնավորությանը, դարձել են՝ սխրանքներով ու դառնություններով լի նրա երկարամյա կենսական ճանապարհի անդավաճան ուղեկիցները:

Հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրին որոշ կողմերով աղերսակից ճակատագիր ունեցող երբայական ժողովրդի հասարակական-քաղաքական և հոգևոր-բարոյական հույզերն ու մտորումներն արտահայտող տվյալ ստեղծագործությունները իրենց համար պարարտ հող են գտել Հայաստանի պայմաններում: Այդ ստեղծագործությունները ժամանակի ընթացքում արմատներ բռնելով այստեղ, ստացել են տեղական երանգավորում, վերամշակվել են հայկական ոճով ու ոգով և մտնելով մեր ժողովրդի ստեղծած բուն ազգային

⁹ Հիշենք դրանցից մի քանիսի վերնագրերը միայն. «Սողոմոն Իմաստունն ու նախրապանը», «Սողոմոն Իմաստունն ու կնիկը», «Սողոմոն Իմաստունն ու մրջյունը», «Սողոմոն Իմաստունն ու պարծենկոտ ճնճողիկը», «Սողոմոն Իմաստունն ու քոռ բուն» և այլն (տե՛ս «Ավանդապատում» ժողովածուն):

¹⁰ Մ. Ա. Բ. Ե. Ղ. Յ. Ա. Ղանալանյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք Ա, Երևան, 1944, էջ 87:

առակների կամ առած-ասացվածքների շարքը, միաձուլվել են վերջիններիս հետ, յուրովի հարստացնելով հայոց բառ ու բանի դարավոր գանձարանո:

Դիմենք փաստերին:

Սողոմոնի Առակներում խելամիտ, կարճ ու պատկերավոր ձևակերպումներով, հիշեցվում է այն արդարացի հատուցման մասին, որին արժանանում են բարի և շար գործեր կատարած մարդիկ. «Որ նիւթէ զբարիս՝ խնորէ զշնորհս բարութեան» (զլ. ԺԱ, 27), «Որ խրատէ զշարս՝ առցէ անձին իւրում» (զլ. Թ, 7), «Որ փորէ խորխորատ բնկերի իւրում՝ ինքն լցցէ զնա» (զլ. ԻԶ, 27):

Հար և նման բնդհանրացումներ ու պատգամներ են նաև հետևյալ հայկական առած-ասացվածքները. «Լավութուն կանես՝ քեզ կանես»¹¹, «Ետր (բարբ), կը գտնի իր տեր» (127), «Չարութունը՝ շարութուն կը բերե» (123), «Ուրիշի հոր փորոզը, ինքը կընկնի մեջ» (123) և այլն:

Սողոմոնի Առակներում, շփոտելով հանդերձ բարեկեցիկ պայմանների անհրաժեշտությունը կյանքում, այն միտքն է արժարժված, որ մարդկային արժանիքների գլխավոր ցուցանիշը ոչ թե հարստությունն է կամ ունեցվածքը, այլ՝ բարոյական հատկանիշները. «Լաւ է աղքատ արդար, քան զմեծատուն սուտ» (զլ. ԺԹ, 22), «Լաւ է անուն բարի, քան զարծաթ եւ զոսկի» (զլ. ԻԲ, 1):

Նույն բանը գտնում ենք և հայկական առած-ասացվածքների մեջ. «Լավ է մարմնավոր աղքատ, քան հոգևոր» (301), «Բարի անունն ավելի լավ է, քանց աշխարհի գանձը» (96), «Աղքատը հացի կարոտ է, հարուստը՝ ամեն բանի» (221) և այլն:

Սողոմոնի Առակներում հորդոր է կարդացվում մարդկանց հեռու մնալու ծուլությունից ու ձրիակերությունից, լինել աշխատասեր ու հեռատես, ապրել սեփական քրտինքով. «Որ գործէ զերկիր՝ յագեցցի հացի» (զլ. ԺԲ, 11), «Ե՛ւ մ կալ բանջարոց ի դաշտի եւ հնձես խոտ» (զլ. ԻԷ, 25), «Երթ առ մրջինն... եւ լեր իմաստագոյն եւս քան զնա, զի նորա... պատրաստէ ամառանի զկերակուր...» (զլ. Զ, 6):

Համահնչուն իմաստներ են արտահայտված և հետևյալ հայկական առած-ասացվածքներում. «Ով կը դատի, նա կուտի» (215), «Մինչև բոստան շցանես՝ ձմերուկ չի բուսնի» (121), «Մրջիմի պես դատող ու պաշարով էղի» (195) և այլն:

Սողոմոնի Առակները հավաստում են այն միտքը, ըստ որի մարդկային հարաբերությունների մեջ հիմնականը ոչ թե ազգակցական-արյունակցական կապն է, այլ հասարակական, կենցաղային մոտիկությունն ու շփումը, փոխըմբռնումն ու փոխօգնությունը. «Լաւ է բարեկամ մերձաւոր՝ քան զեղբայր հեռաւոր» (զլ. ԺԸ, 24):

Նույնն են հաստատում նաև հայկական առած-ասացվածքները. «Մոտիկ հարևանը լավ ա, քանց հեռու բարեկամը» (224), «Մրտակից դրկիցը անսիրտ ախպորից լավ է» (224) և այլն:

Սողոմոնի Առակներում բացահայտվում է այն կարևոր դերը, որ ունեն ազնիվ ու խելոք կանայք ընտանիքի պահպանման ու բարգավաճման գործում. «Իմաստուն կանայք՝ շինեցին տունս, իսկ անզգամբք ձեռօք իւրեանց կործանեցին» (զլ. ԺԴ, 1):

¹¹ Այս և հաջորդ բոլոր նմանօրինակ թվանշանները ցույց են տալիս «Առածանի» ժողովածուի (Երևան, 1960) համապատասխան էջերը:

Ձուգադիր միտք է պաշտպանվում նաև հայկական առած-ասացվածքներում: «Լավ կնիկը տուն ու տեղ է, վատ կնիկը՝ ցավ» (269), «Կնիկ կա՛ տուն կը շինե, կնիկ կա՛ տուն կը քանդե» (269) և այլն:

Սողոմոնի Առակներում վեր է հանվում այն մեծ ազդեցությունը, որ ունենում են զավակները իրենց ծնողների հոգեկան աշխարհի վրա. «Որդի իմաստուն՝ ուրախ առնէ զհայր, որդի անմիտ՝ տրամուխին է մօր» (զլ. Ժ, 1, 2):

Նույնը գտնում ենք նաև հայկական առած-ասացվածքներում. «Տղեն որ լավ ընի, իրա հոր տունը կը շինի» (263), «Հասկացող որդին հոր աշու աշքն է» (264), «Անառակ որդին տունը լաց կը բերե» (261) և այլն:

Սողոմոնի Առակներում բացահայտվում են այն ծանր հետևանքները, որ ունենում են մարդու ֆիզիկական ու հոգեկան վիճակի վրա վրդովմունքն ու վիրշտը. «Բարկութիւն կորուսանէ զիմաստունս» (զլ. ԺԴ, 35), «Իբրև ցեց հանգերձի եւ որդն փայտի, նոյնպէս տրամուխին վնասակար է սրտի առն» (զլ. ԼԵ, 20):

Ձուգահեռ իմաստներ են արտահայտված և հայկական առած-ասացվածքների մեջ. «Էլավ սիրտ՝ կտրեց զլուխ, իշավ սիրտ՝ չը գտավ զլուխ» (51), «Ցավը մարդի ցեցն ա, ջանը կուտի» (62), «Հոգը ցավ կը բերե, ցավը՝ մահ» (61) և այլն:

Սողոմոնի Առակներում ակնարկված է այն մեծ դերը, որ վերապահված է մարդկային լեզվին, իբրև հասարակական կյանքի կարևորագույն գործոններից մեկի. «Մահ եւ կեանք ի ձեռս լեզուի» (զլ. ԺԸ, 21):

Լեզվի այդ դերի մասին է ասված նաև հետևյալ հայկական առածներում. «Աշխարհքի շինողն ու քանդողը լեզուն է» (240), «Ոտքով ընկնողը կը բարձրանա, լեզվով ընկնողը չի բարձրանա» (240) և այլն:

Նշված օրինակներով շին սահմանափակվում Սողոմոնի Առակների և հայկական առած-ասացվածքների միջև եղած նմանություններն ու ընդհանրությունները: Դրանց թիվը կարելի էր ավելացնել: Սակայն բավարարվենք բերվածով և տեսնենք, թե ի՞նչ են հուշում տվյալ զուգադրությունները:

Քննության առարկա նմանությունների ու ընդհանրությունների մի զգալի մասը, անկասկած, այն սովորական համընկնումներից կամ զուգադրություններից են, որոնք բնորոշ են աշխարհի զանազան վայրերում ապրող ցեղերի, ժողովուրդների ու ազգերի ավանդական բանահյուսության տարբեր տիպի երկերին, այդ թվում նաև առակներին կամ առածներին: Այդօրինակ ստեղծագործություններ են վերը բերվածներից այն առած-ասացվածքները, որոնք երևան են հանում, հիմնականում, իմաստային նմանություններ ու ընդհանրություններ, զանազանվելով իրարից իրենց արտաքին ձևով՝ պատկեր-համեմատություններով, այլարանության առարկաներով, բառապաշարով և այլն: Դրանք մի կողմից՝ հին երբայեցիների, մյուս կողմից՝ հայոց բառ ու բանի այն նմուշներից են, որոնց ընդհանրությունները, ինչպես առհասարակ տարբեր ժողովուրդների բանավոր ստեղծագործության այլևայլ բնագավառներում առկա ընդհանրությունների զգալի մասը, բացատրվում է գլխավորապես նույն այդ ժողովուրդների կյանքի ընդհանուր պայմաններով կամ այդ պայմանների մեջ եղած ընդհանրություններով, վերջիններիս վրա հեցած նրանց կենսափորձի, աշխարհըմբռնման, կենցաղի ու հոգեբանության նմանություններով:

Նշված նմանությունների ու ընդհանրությունների մյուս մասը, գլխավորապես, բառացի համընկնումներ ու նույնություններ են: Դրանք, ամենայն

հավանականություններ, պատկանում են այսպես կոչված փոխառությունների թվին, որի փաստերին մենք նույնպես ականատես ենք լինում տարբեր ժողովուրդների բանավոր ստեղծագործության մեջ, և որը հետևանք է տվյալ ժողովուրդների պատմական անցյալում տեղի ունեցած ինչպես հասարակական-քաղաքական, այնպես էլ կուլտուրական փոխադարձ շփման ու ազդեցության: Դժվար է գտնել այնպիսի մի ժողովուրդ, որն իր պատմական գոյության ընթացքում, ավելի կամ պակաս, շփումներ ու հարաբերություններ ունեցած չլինի մոտ ու հարևան ժողովուրդների հետ, գրավոր կամ բանավոր ճանապարհով հաղորդակից եղած չլինի վերջիններիս գոյին ու գիտակցությանը: Դարավոր այդ շփումների ու հարաբերությունների միջոցով էլ ահա, տնտեսական, մշակութային այլ արժեքների հետ, մի ժողովրդից մյուսին են անցել նաև նրա բանավոր ստեղծագործության որոշ նմուշներ, մասնավորապես դրանցից այնպիսիք, որոնք ներքին աղերս ու հարազատություն են ունեցել տվյալ ազգի բնիկ և ինքնուրույն համապատասխան ստեղծագործությունների հետ: Այս կարգի փոխառություններ են ահա և Սողոմոնի Առակներից հայ բանահյուսությանն անցած իմաստալից պատգամներն ու թևավոր խոսքերը:

Ինչ վերաբերում է վերը հիշված համընկնումների ու նույնությունների բուն բնագրական հարազատության աստիճանին, ապա կարող ենք ասել հետևյալը:

Քանի դեռ վերջնականապես չի պարզված, թե ո՞ր լեզվից է Մաշտոցը թարգմանել Հին կտակարանի տվյալ գիրքը, և առհասարակ ո՞ր լեզվից է կատարված ամբողջ «Աստվածաշնչի» հայերեն թարգմանությունը, ապա այդ հարցին, առայժմ հնարավոր չէ սպառիչ պատասխան տալ¹²:

Հարցի վերջնական պատասխանը կտրվի միայն այն ժամանակ, երբ իրականացվի «Աստվածաշնչի» հայերեն թարգմանության բազմաթիվ ձևազրկների մանրամասն համեմատությունը իրար և սրա հունարեն ու ասորերեն բնագրերի հետ: Մի բան պարզ է սակայն, որ Սողոմոնի Առակների, ինչպես և ողջ «Աստվածաշնչի» հայերեն թարգմանությունը, պետք է հնարավորին շափ հարազատ եղած լիներ այն բնագրին, որից նա կատարված էր, քանի որ վաղնջական ժամանակներում չէին կարող բնագրային շեղումներ թույլ տրվել մի գրքից, որը հանդիսանում էր տիրապետող գաղափարախոսության յուրատիպ կարգավորիչ-օրինակը:

Եզրակացություն: Մեսրոպ Մաշտոցը իր երկու աշակերտների հետ Սողոմոնի Առակները թարգմանել է ոչ թե ինչ որ «անհայտ պատճառով» կամ էլ «մի հասարակ պատահմունքով», ինչպես գրել են հայ և այլազգի որոշ հայագետներ, այլ միանգամայն գիտակցված ու ծրագրված կերպով: Հայ ժողովրդի առաջին մեծ լուսավորիչն այդ արել է իր սիրեցյալ աշակերտներին և

12 Մ. Արեղյանի կարծիքով՝ «Աստվածաշնչի թարգմանությունը սկզբում կատարված է եղել շտապ կերպով, պատահաբար գտած օրինակից, և հետո այդ առաջվա թարգմանությունը հունարենի ստույգ օրինակների հետ համեմատելով՝ ուղղել և հաստատել են: Թե ո՞ր լեզվից է եղել առաջվա թարգմանությունը, այդ մասին չի հիշում Կորյունը: Ընդունում են, թե դա թարգմանված է եղել ասորերենից: Ս. Գրքի հայերեն ձևազրկների ուսումնասիրությունից էլ երևում է, որ առաջին թարգմանությունն իսկապես կատարվել է ասորերենից: Մ. Խորենացին էլ ասում է, թե Սահակն այդ թարգմանել է ասորերենից «չոչ լինելո յունի» (Գ, 54)»: Տե՛ս Մ. Արեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Երևան, 1944, էջ 89: Տե՛ս նաև՝ М. Тер-Мовсисян, История перевода Библии..., стр. 12, 14.

ընդհանրապես իր ազգակիցներին մատչելի ու հեռաքրքիր ձևով ու բովանդակությամբ և միաժամանակ հասարակական-բարոյական նշանակալից արժեք և խրատական-դաստիարակչական նշանակություն ունեցող գիրք տված լինելու համար:

Այն լավ ընդունելությունն ու մեծ տարածումը, որ գտել են Սողոմոնի Առակները Հայաստանի բնակչության ամենալայն շրջաններում և ստեղծագործական այն նկատելի ազդեցությունը, որ թողել են այդ Առակները հայ ժողովրդի բառ ու բանի վրա՝ դրա պերճախոս վկայությունն են:

А. Т. ГАНАЛАНЯН

ПОЧЕМУ МАШТОЦ ПЕРЕВЕЛ ПРИТЧИ СОЛОМОНА

(Резюме)

1. Установив, на основе соответствующего сообщения Корюна—ученика и сподвижника Месропа Маштоца, что притчи Соломона переведены Маштоцем, арменоведы либо совершенно не возвращались к социальным причинам данного важного историко-литературного факта, либо давали неверные и неудовлетворительные объяснения. Вопрос, почему же все-таки Маштоц начал переводить Библию с притчей Соломона, а не с какой-либо книги Нового Завета, насколько нам известно, остается по существу неосвещенным по сей день.

2. Месропа Маштоца серьезно занимал вопрос о содержании материалов для чтения, предлагаемых его ученикам. Он долгое время изучал множество хорошо ему известных иноязычных книг и, наконец, остановился на Книге притч, приписываемой легендарному еврейскому царю Соломону. Он, по всей вероятности, учитывал, что последняя, как своим разнообразным и интересным содержанием, так и ясным языком и стилем будет близка и понятна жажущим ученья армянским юношам.

3. Неверным было бы представление о том, что, предприняв перевод притчей Соломона, Маштоц преследовал лишь педагогические цели, забываясь лишь о своих учениках. Он думал о своем народе вообще, желая дать своим землякам такую книгу, которая была бы доступна им по своему языку и стилю, а по затрагиваемым социально-этическим проблемам имела бы для них учебно-воспитательное значение.

4. В притчах Соломона Маштоц нашел обильный и подходящий материал не только для юношей, но и для взрослых. В то время как другие церковные книги, в том числе и Евангелие, имели в основном религиозно-моральный характер, притчи Соломона отличались своим преимущественно светским содержанием, более здоровыми общественными и моральными принципами, своими нравоучительными устремлениями, и, что не менее важно при данных обстоятельствах, они напоминали красочные и лаконичные речения народа, его пословицы и поговорки.

5. Притчи Соломона нашли благоприятную почву в Армении, будучи произведением, выражающим общественно-политические и религиозно-моральные идеи и настроения еврейского народа, историческая судьба которого имела много общего с судьбами армян. Со временем, пустив

корни в армянской земле, эти притчи обрели местную окраску, и, будучи переработаны в национальном духе, вошли в плоть сугубо национальных притч и сказаний, созданных нашим народом, слились с последними, своеобразно обогатив вековую сокровищницу армянского фольклора.

A. T. GHANALANIAN

POURQUOI MACHTOTZ TRADUISIT LES PROVERBES DE SALOMON

1. Tout en reconnaissant dans la personne de Mesrob Machtotz, conformément au témoignage de son élève et collaborateur, Koriun, le traducteur des Proverbes de Salomon, les arménistes renonçaient à prendre en considération les raisons sociales dont avaient pu s'inspirer Machtotz dans l'accomplissement d'un acte historico-littéraire, ou alors ne se bornaient qu'à des commentaires erronés et peu satisfaisants. Ainsi la question de savoir pourquoi Machtotz a, malgré tout, entrepris de traduire d'abord, avec la Bible, les Proverbes de Salomon et non quelque autre livre du Nouveau Testament, reste, à ce jour, autant qu'on le sache, quant au fond, sans réponse.

2. La question du caractère des lectures de ses élèves préoccupait grandement l'esprit de Mesrob Machtotz qui s'adonna pendant longtemps à l'étude d'ouvrages étrangers pour se fixer enfin sur le Livre des Proverbes du légendaire roi des Israélites, tenant compte très probablement du fait que ce dernier ouvrage digne d'intérêt tant pour la richesse du contenu que pour la clarté du style et du langage, pouvait être accessible aux jeunes Arméniens avides de connaissances.

3. Toutefois, il serait faux de supposer que Machtotz ne traduisit les Proverbes de Salomon qu'à de seules fins pédagogiques et par seul souci de ses élèves. Il visa plus haut, songeant à son peuple, dans son désir de lui offrir un livre au style et au langage intelligible et qui par les problèmes éthiques et sociaux qu'il soulèverait, revêtit un caractère éducatif.

4. Machtotz découvrit dans les Proverbes de Salomon un trésor de connaissances utiles aussi bien aux jeunes qu'à la génération adulte, car, alors que d'autres livres religieux, dont l'Évangile, étaient de caractère purement et essentiellement religieux, les Proverbes de Salomon se distinguaient principalement par leur contenu profane, leurs principes sociaux et moraux plus sains, par leur esprit moralisateur, et, ce qui n'est pas moins important, dans les circonstances données, rappelaient les dits populaires, proverbes et dictons.

5. Les Proverbes de Salomon qui reflétaient à la fois les conceptions sociales et politiques, religieuses et morales et l'état d'âme du peuple juif dont la destinée historique était semblable à celle du peuple arménien, furent favorablement reçus en Arménie où ils s'implantèrent, s'imprégnant peu à peu des couleurs locales et de l'esprit national, faisant corps avec les proverbes et les dictons populaires du pays et enrichissant le trésor séculaire du folklore arménien.

